

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:2 • 2011

Seksualitetens omvandling i det senmedeltidiga Island

SVERRIR JAKOBSSON* *Islands Universitet*

Henric Bagerius: *Mandom och mödom: sexualitet, homosocialitet och aristokratisk identitet på det senmedeltida Island* (Göteborg: Institutionen för historiska studier, Göteborgs universitet 2009). 310 s. (Summary in English: *Manhood and maidenhood: sexuality, homosociality, and aristocratic identity in late medieval Iceland.*)

Henric Bagerius doktorafhandling er et vigtigt bidrag til historiestudiet på tre forskellige måder. For det første bidrager den til studiet af "sexualitetens omvandling i det isländska samhället under senmedeltiden" (s. 14). En gruppe som særlig bliver sat i fokus i afhandlingen, er de islandske aristokrater, en samfundsgruppe hvis stilling ændredes på grundlæggende måde i 1200- og 1300-tallet på grund af kongemagtens indførelse på Island. For det andet, er afhandlingen også et bidrag til Islands middelalderhistorie. Det tredje vigtige bidrag til historiestudiet er af metodologisk art: Afhandlingens fokus er på 1300- og 1400-tallets riddersagaer, som her studeres som en vigtig kilde til den islandske aristokratiske mentalitet i samme tidsalder.

En vigtig målestok for en doktorafhandlings faglige værdi er om doktoranden har formået at gøre det stykke arbejde som han selv synes er vigtigt og relevant. Derfor begynder jeg med at fremhæve på hvilke punkter Bagerius selv mener hans værk bidrager med væsentligt nyt.

Ifølge Bagerius er afhandlingen et bidrag til tre forskningsområder. For det første har den en teoretisk relevans på grund af dens anvendelse af begrebet homosocialitet. Kønsforskere, som den nyligt afdøde Eve Kosofsky Sedgwick, har anvendt begrebet for at understrege hvordan samfundet struktureres omkring mandlige kontakter og mandligt sammenhold af forskellig slags. Selv om disse relationer kun eksisterer blandt det ene køn er udnyttelsen af kvinder ofte en forudsætning for knytningen af holdbare, homosociale bånd.

* Adjunct lecturer i historia; fakultetopponent

Afhandlingen har også en vigtig metodisk relevans på grund af dens anvendelse af islandske ridderromaner som historiske kilder. Bagerius opfattelse er at selv fiktive og urealistiske litterære værker kan anvendes som kilder til samfundsforhold. De bringer en ny dimension til vor forståelse af historien og gør det lettere at se paradokser, kontraster og diskrepanser i middelaldersamfundet.

Til slut har afhandlingen, ifølge Bagerius, også en empirisk relevans. Den har til foremål at uddybe vor kundskab om tre ting: aristokratiets strukturer på Island, hvordan seksualiteten blev anvendt som magtmiddel og mødommens betydning i en ny samfundssituation. Fra 1200-tallets frille-væsen, hvor høvdingernes seksuelle relationer med storbønderes søstre og døtre havde en strategisk betydning for dannelse af alliancer, går vi videre til en tid hvor aristokratisk ægteskab er den vigtigste allianceform. Kampen om jordejendomme blev hårdere og høvdinge måtte forsøge at holde deres ejendomme samlede. Jomfruen blev en vigtig figur fordi hendes uskyld var en garanti for at hendes ægtemands arvinge var ægtefødt.

I det følgende vil jeg adressere disse tre hovedområder hver for sig. Jeg vil koncentrere min indsats på de punkter hvor jeg mener afhandlingen kan kritiseres og fremhæve det diskutabile i Bagerius præmisser. Alligvel mener jeg Bagerius ambition og faglige engagement på flere måder er prisværdig og fremragende. Hans grundige gennemgang af vanskelige kilder bevidner en stor faglig kompetence og hans kendskab til den sekundære litteratur er imponerende, selv om nogle mangler kan påpeges. Hans kendskab til nyere islandsk forskning fortjener at blive bemærket selv om det ikke uventet er på det område hvor man også kan finde nogle lakuner.

Teoretiske bemærkninger

Afhandlingens teoretiske diskussion drejer sig om begrebet homosocialitet og dets anvendelse i middelalderforskningen. Hoveddelen af det første kapitel er viet en diskussion om seksualitet med udgangspunkt i Michel Foucaults *Seksualitetens historie*. I dette banebrydende værk blev seksualiteten ikke studeret som et tidløst fundament, men som et fænomen som er udviklet indenfor forskellige historiske situationer. Spørgsmål om kønslige identiteter har siden da været blandt de allervigtigste historiske områder.

Inden for historiefagets debat om seksualitet findes der flere retninger. F.eks. John Boswells værker, som der henvises til i afhandlingen, og som kendetegnes af en vis "essentialisme" hvor homoseksualitet behandles som et tidløst fænomen. Denne holdning er blevet kritiseret af flere forskere, bl.a. med henvisning til Foucaults historisering af seksualiteten. Denne debat er behandlet i afhandlingen, men Bagerius standpunkt er lidt uklart. Hvis jeg forstår ham rigtigt, så har Foucaults kategorier kun betydning som diskursiv

analyse (s. 21), men bag diskursen findes der en essens, hvor Boswells anvendelse af moderne termer kan berettiges, omend på en kvalificeret måde. Jeg er ikke sikker på at denne kvalificering af Foucault ville tilfredsstille hans tilhængere, idet man så kan postulere en essentiel realitet uafhængig af enhver tids hegemoniske diskurs. Denne debat om identiteter som dele af essens eller diskurs bliver der godt nok gjort rede for i afhandlingen, men jeg savner en afgørende stillingtagen fra Bagerius.

I denne afhandling fokuseres der især på to temaer. Det første er seksualitetens anvendelse til at udtrykke tilhørighed til en gruppe, dvs. det islandske aristokrati. Det forventedes at en aristokrat skulle handle på en bestemt måde når det kom til seksuelle forhold. Det er denne aggressive væremåde som iscenesættes i ridderromanerne hvor høviske protagonister kæmper mod opsætsige møkonger som skal tvinges til underkastelse. De vigtigste sociale bånd i ridderromanerne er homosociale, mellem mænd eller grupper af mænd, men kvinder optræder for det mest som objekter, enten for at styrke mændenes forhold eller problematisere det. Mændenes homosocialitet styrkes af en aggressiv heteroseksualitet i forhold til kvinder.

Dette skema ser meget tilforladeligt ud, men dog kan man invende at det ikke formår at give indsigt i de modsætninger og friktioner som tilhører ridderromanens mandlige ideal. Ridderromanenes helte formår ikke altid at leve op til dette ideal. Som eksempel kan man tage Flores fra *Flóres saga ok Blankiflúr*, hvis udseende er næsten identisk med hans kusine og kæreste, Blankiflúr. Flóres' opførsel kendetegnes af et mandeideal som er i iøjnefaldende kontrast til sagalitteraturens ideal; han græder og besvimer i modgang og holder lange monologer om sin smerte og ve. Der findes ingen tegn i sagaen på at denne opførsel anses som kritisabel, eller at Flores anses som en ubetydelig helt end andre i ridderromankorpuset. Her er der tale om en oversat ridderroman, men er dette her ikke en etik som kan findes i hele ridderromankorpuset?

Det andet tema i fokus er seksualitetens rolle i dannelsen af kønslig identitet. Både det mandlige ideal og det kvindlige var underlagt forandringer i senmiddelalderen i takt med samfundsændringer. Som Bagerius siger det: Kønsskøret skrives om (se s. 45–71). Samtidigt med at ridderidealet og høvisk optræden blev vigtigere for mandfolket, stilledes krav til kvinderne om jomfruelig uskyldhed. Ifølge Bagerius var grunden til dette kravet om at ejendomme skulle bevares og at der ikke skulle være nogen tvivl om at børnene som skulle arve var ægtefødte. Dette konstrasteres med 1200-tallets virkelighed hvor frillesønner godt kunne blive magtfulde høvdinger, s.s. Sturla Þórðarson på Vestlandet.

Dette er en vigtig bemærkning, og jeg er enig med Bagerius i at der er en tydelig tidsmæssig sammenhæng i mellem denne ændring i ægteskabets sta-

tus og ridderromanernes opblomstring i 1300- og 1400-tallet. Alligevel er her tale om et ideal som ikke nødvendigvis er i harmoni med virkeligheden. Og her har jeg nogle metodologiske indvendinger som jeg vil uddybe i det følgende. Før jeg går over til dem vil jeg dog sige at jeg synes Bagerius analyse af idealbilledet er udmærket. Det som mangler er en nærmere præcisering af dette idealbilledes korrespondance med virkeligheden, som er et resultat af afhandlingens brug af kilder.

Metodologiske og kildekritiske bemærkninger

Som jeg allerede har nævnt, så er denne afhandling skelsættende i sin analyse og anvendelse af fiktivt kildemateriale til at belyse 1300- og 1400-tallets sociale virkelighed på Island. Dens referencer til denne virkelighed beror i høj grad på den nyeste historiske forskning, bl. a. værker af Helgi Þorláksson, Jón Viðar Sigurðsson, Agnes Arnórsdóttir, Randi Wærdahl og Sigríður Beck. Det kan ikke anfægtes at Bagerius er meget godt belæst i dette materiale, og det giver ham et solidt grundlag at stå på. Alligevel kommer man ikke langt i en historisk analyse ved at benytte sekundære kilder hvis forskningsspørgsmål nemt kan være meget forskellige fra ens egne. Og her mener jeg man kan spore en af afhandlingens svagheder. Det primære kildemateriale om islandske forhold han har gået grundigt igennem, er lovene og normative kilder som Kongespejlet og Hirðskrá. Til gengæld har han ikke analyseret annalerne eller dokumentmaterialet, f. eks. *Diplomatarium Islandicum*, særligt grundigt. Den vigtigste undtagelse er dokumentet *Confessio turpissima* som byder på mange metodologiske problemer der bliver grundigt diskuteret i afhandlingen. Diskursen om dette dokument i afhandlingen viser iøvrigt at doktoranden er i stand til at få et meget frugtbart udbytte ud af dokumentmaterialet, selv om hans brug af det klart må betegnes som en undtagelse.

Men selv om andre kilder sikkert ikke har samme underholdningsværdi som denne pikante skildring, kan de alligevel have en vis nytte. Man kan blandt andet forsøge at undersøge om jomfruidealet havde den indflydelse i praxis som den har i ridderromanerne. Der findes flere eksempler på kvinder som formidlere af store ejendomme og arv. f.eks. Kristín Björnsdóttir (født i 1374) fra storbyen Vatnsfjörður i Djúp. Hyn var enearving til denne hovedgård og en stor formue og blev 18 år gammel gift med en rigmands søn, Jón Guttormsson fra Skarð i Dalerne på Vestlandet. Han døde under pesten 1403 og Kristín blev gift igen, denne gang med Þorleifur Árnason fra Auðbrekka i Húnaþing på Nordlandet. Man kan godt påstå at Kristíns unge alder da hun blev gift for første gang, har en forbindelse med jomfruidealet, men hendes status som enke forhindrede hende ikke i at forvalte jord og formue som gik videre til hendes børn. Denne aristokratiske familie kan

spores igennem annaler og breve indtil reformationen, og Kristins status som enearving og formidler af rigdomme er betydelig og kunne derfor være af vigtighed for enhver analyse af aristokratiske ægteskab på Island i 1300- og 1400-tallet. Kristins rolle som ægteskabsstrateg for sine børn med Þorleifur var også betydelig. Familiens alliance med hendes første ægtemands familie, arvingerne til Skarð, blev f.eks. cementeret med hele fem ægteskaber mellem Kristins børn og børnene til Loftur Guttormsson, Jón Guttormssons bror. Ved granskning af den slags eksempler kan man se hvor vigtigt ægteskab og seksualitet var for islandske aristokrater, og det er synd at denne rigelige flora ikke er blevet gennemgået i denne afhandling.

I dette kildemateriale, islandske annaler og dokumenter, findes der muligheder for at finde forbindelser mellem ideal og virkelighed, hvordan det aristokratiske ideal og hegemoniske ideer om ægteskab blev manifesteret i 1300- og 1400-tallet. Det er et faktum at forskere som Agnes Arnórsdóttir allerede har benyttet dette materiale på en givende måde, men de har jo haft andre interesser og forskningsspørgsmål end Bagerius. Ville Bagerius ikke kunnet have gjort større brug af disse samtidskilder, mere end han gør i denne afhandling, hvis han selv læste dem med friske øjne og nye, kritiske spørgsmål?

Et andet metodologisk problem som angår ridderromanerne, er tiden for deres tilblivelse. Jeg synes Bagerius gør meget godt rede for den tvivl som hersker angående deres datering, både i selve teksten og i den grundige appendix som følger med værket. Som eksempel kan man tage *Rémundar saga keisarasonar* som har været anset som stammende fra midten af 1300-tallet, men det ældste af de eksisterende håndskrifter stammer fra 1400-tallets senere halvdel. *Nitida saga* påstås være fra 1300-tallet, men det håndskrift som ligger til grund for dens tekstkritiske edition, er fra den første halvdel af 1500-tallet. Faktum er at mange ridderromaner som anses være forfattet i 1300-tallet lige så godt kunne stamme fra 1400-tallet eller lidt senere. Dette har direkte konsekvenser for afhandlingen idet dennes fokus bliver på hele senmiddelalderen (c. 1300–1500) uden muligheder for at analysere ændringer i ideologi og mentalitet indenfor denne periode.

Jeg mener også at selve håndskrifterne kan spille en vigtig rolle i forbindelse med ridderromanernes forhold til den islandske virkelighed. Man kan som eksempel tage det tabte håndskrift som indeholder *Trójumanna saga* og flere ridderromaner som er skrevet for sysselmanden og jordejeren Ormur Snorrason på Skarð (Jón Guttormssons bedstefar). Dette håndskrift er blevet grundigt analyseret af Sven Grén Broberg i *Arkiv för nordisk filologi* 1908 og ifølge Broberg har det indeholdt romaner som *Bærings saga*, *Rémundar saga*, *Mágus saga* som alle er gjort til genstand til analyse i denne afhandling. Dette håndskrift og andre som har tydelige forbindelser til islandske

aristokrater, er selvfølgelig vigtige kilder til ridderromanernes funktion i en islandsk sammenhæng og dette faktum kunne godt have været fremhævet tydeligere end Bagerius har gjort det i afhandlingen. Det er af stor vigtighed når man skal benytte fiktive kilder som ridderromanerne, at man har bevismateriale som kan bruges til at argumentere for at disse romaner blev læst og nedskrevet af 1300-tallets vigtigste aristokrater. Ormur Snorrason er af stor betydning for den islandske litteraturhistorie, idet man hos ham kan se forskellige slags håndskrifter blive benyttet af en islandsk aristokrat, lovene, apostelsagaerne men også ridderromaner. Her er et eksempel på litteraturens funktion i det islandske samfund som godt kunne være genstand for en grundigere analyse.

Angående bogens metodologiske forskningsindsats så vil jeg opsummere med at dens hovedformål, at anvende ridderromaner på en kritisk, historisk måde, er lykkedes ganske godt. Efter læsning af afhandlingen kan jeg ikke andet end være enig med Bagerius i at ridderromanerne er vigtige kilder til islandske aristokraters samfundssyn, deres forhold til seksualitet, ægteskab og kønsforhold. Men jeg mener dog at hans læsning kunne have været suppleret ved at henvise mere til eksempler fra det islandske samfund i 1300- og 1400-tallet. På den ene side ville det undertiden have kunnet styrke hans argument, og på den anden side ville det kunne have fremhævet modsætninger som kunne have bidraget til en mangfoldigere debat.

Empiriske bemærkninger: Island i 1300-tallet

Ifølge Bagerius har få historikere tidligere udnyttet islandske ridderromaner for at besvare spørgsmål om samfundsforhold på Island i senmiddelalderen. Men litteraturforskere har dog vist at ridderromanerne kan anvendes til historiske studier – her nævner Bagerius Torfi H. Tulinius som et eksempel. Man har dog været meget opmærksom på ikke at læse denne slags litteratur som en slags nøgleromaner som hentyder til bestemte personer eller sager.

Alligevel er det en fordel, når litteratur skal benyttes til en analyse af en situation eller periode, at dens oprindelse i tid og rum kan defineres så nøjagtigt som muligt. Det er sjældent tilfældet når det kommer til ridderromanerne. De fleste kan kun dateres til et bestemt århundrede, og tit hersker der ikke enighed om deres datering. Så længe dette er en kendsgerning, er deres værdi som samfundsskildringer begrænset til at skitsere udvikling i brede drag. På den måde er de især benyttet i denne afhandling, de bruges til en komparativ analyse af islandsk samfund før og efter 1262. Den tidligere periode præges af at samfundet var uden håndhævende magt, alliancer mellem samfundets ledere, goderne, og deres tilhængere blandt de velstående bønder var vigtige og præget af gensidighed. Det indebar blandt andet at goderne og deres allierede kunne bruge konkubinater til at cementere po-

litiske bånd. Dette mønster blev ændret da Island blev en del af det norske kongedømme. De islandske aristokrater omdannedes til velhavende godsejere og det vigtigste mål for dem var at bevare jordejendommene intakte for deres ægtefødte børn. Frillevæsenet mistede sin politiske betydning.

Denne ændring udvikledes over lang tid og Bagerius peger selv på tre faser i den, blandt andet på grundlag af Sigríður Becks forskning. Men denne tredeling har ikke nogen større indflydelse på hans tolkning af ridderromanerne. Man kunne spørge om det ikke ville have været muligt at tage hensyn til den vekslende udvikling på Island i højere grad end Bagerius gør i denne afhandling? Hvad mener Bagerius om f.eks. Helgi Þorlákssons forsøg på at anvende visse sagaer som allegorier om det tidlige 1300-tals politiske magtkamp?

Man kan også komme med enkelte indvendinger mod Bagerius tolkning af islandsk middelalderhistorie hvor han stoler for meget på visse tolkninger af udviklingen uden at nuancere med henvisning til de modsatte meninger. For eksempel ser han 1100-tallet som en periode med en øget territorialisering af den politiske magt på Island (s. 32), men den slutning hviler på tvivlsomt grundlag. Ifølge min mening findes der bedre grundlag til at se på det tidlige 1200-tal som den vigtigste territorialiseringsperiode, og de aktører som drev denne udvikling på vej, var blandt andet goder som også var hirdmænd. Man kan blandt andet henvise til Snorri Sturlusons rige i Borgarfjörður. Der findes ikke grundlag i nogen kilder til at tro at godernes magtbaser fik geografiske grænser allerede i 1100-tallet. Det er også tvivlsomt at påstå (som det også hævdes på s. 32) at det først og fremmest var kongens krav at øen skulle blive hans skatland. Ifølge kilder som Sturlunga saga og Hákonar saga kom initiativet til det ikke mindst fra nogle islandske høvdinger som ville gøre brug af kongens støtte i den interne magtkamp. Jeg synes derfor at det kan kritiseres at Bagerius har valgt denne historiske tolkning uden at gøre rede for (eller i hvert fald nævne) andre muligheder.

Man kan nok sige at tolkninger af 1100-tallets og 1200-tallets magtkonsolidation på Island, eller analyser af grundene til Islands indlemmelse i det norske kongerige er perifære i forhold til denne afhandlings hovedargument. Det forholder sig anderledes når vi kommer til den samling af jordejendomme som foregik i 1300- og 1400-tallet og havde som følge at jordejendom blev aristokratiets vigtigste magtbase de følgende århundreder. En meget lille gruppe jordejere dannede en elite som sad på alle magtpositioner på Island og forvaltede kongens administration lige indtil 1700-tallet. Men forklaringen på samlingen af jordejendomme er ret kortfattet og uspecifik. Vi får at vide at denne klasse konsolideredes ved at embedsmænd giftede sig med døtre af andre embedsmænd (s. 36) og at fiskerettigheder gjorde det muligt at danne store formuer (s. 36), men på hvilken måde foregik denne

udvikling? Faktum er jo at det ikke var bønder som boede ved havet som blev rige, men at rige bønder prøvede at erhverve jordejendom ved havet, for at sikre indkomsten fra fiskeriet. Det er anakronistisk at se på konsolideringen af jordejendomme som en proto-kapitalistisk begivenhed der skete som følge af voksende eksporthandel med fisk. Fiskeriets voksende udbytte havde selvfølgelig indflydelse på at rigfolk som samlede på jordejendomme, lagde vægt på kystejendomme, men det var næppe årsagen til selve jordsamlingen. Her må man se på andre mulige årsager som kunne medføre at den rigeste del af bondeklassen blev rigere og kunne opkøbe jordejendomme. Man skal snarere se på voksende indtægter som tilfaldt bønder der var indehavere af jordejendomme af speciel type, især kirkejord. Told af diverse næringskilder, f.eks. fisk, får, indkomster af tienden og flere skatter af denne slags, udgjorde en ekstraintægt som muligvis har bidraget til dannelsen af formuer, som blev investeret i jord. Her mener jeg afhandlingens redegørelse godt kunne have været fyldigere, men fejlen beror på dens afhængighed af sekundære kilder til at beskrive den generelle udvikling i Islands samfund i 1300-tallet. Ifølge min mening ville det have været en fordel hvis Bagerius havde brugt lidt mere tid på at fordybe sig i andre islandske kilder end ridderromanerne.

Den pointe som jeg mener er mest interessant fra 2. kapitels diskussion om udviklingen på Island i 1300-tallet, er konstateringen af at aristokratisk venskab var vigtigt, og et i bund og grund vigtigere samfundselement end de talrige konflikter og magtkampe man finder spor af i kilder fra 1300-tallets anden halvdel (s. 36f.). Dette resultat er også vigtigt når man skal evaluere ridderromanernes venskabsideal, fordi der her tydeligvis er tale om et vigtigt samfundselement. Netop derfor ville jeg gerne have set en yderligere diskussionen om venskabets funktion i 1300-tallets Island og en mere omfattende argumentation for at aristokratisk sammenhold var vigtigere end den interne rivalisering. Det er ikke fordi jeg ikke tror på doktorandens konklusion, men jeg mener at den er såpas vigtig at den ville have trængt til lidt grundigere bevisførelse.

Når jeg opsummerer til slut, så vil jeg mene at denne afhandling bidrager med en vigtig indsigt i det islandske aristokratis samfundsidealer i senmiddelalderen. Det gør den især gennem præcis og analyserende læsning af ridderromanerne, som hidtil har været et ret forsømt kildemateriale i den historiske debat. Selv om jeg gerne ville have set et mere ihærdigt forsøg på at kontekstualisere dette resultat i en islandsk sammenhæng, er jeg af den opfattelse at afhandlingens behandling af ridderromanerne er både vigtig og belærende for andre historikere.